


УДК 821.161.2:82-32:82-7:«186/189» О. Кониський

ІРОНІЧНІСТЬ ЯК ВІДЧУТТЯ ДІЙНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ МАЛОЇ ПРОЗИ О. КОНИСЬКОГО)

Надія Бойко

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
 <https://orcid.org/0000-0002-3520-6696>
nadia_bojko@ukr.net

У статті проаналізовано малу прозу О. Кониського з погляду функціонування в ній іронії. С. К'єркегор метафорично порівнював її з божественним безумством, яка, як розбуялий Тамерлан, не залишає каменю на камені, адже в «іронії негативність бере гору над позитивністю, свобода — над необхідністю». У сучасному літературознавстві іронія розглядається, з одного боку, як естетична категорія, характерна риса якої полягає у відсутності настанови розсмішити реципієнта; ідеться про авторське сприйняття дійсності («іронічний смисл» за С. Походнею). З іншого — як стилістична фігура (троп), в основі якої лежить інакомовлення і яка розкриває потенціал авторського стилю. Проте в обох випадках для розуміння справжнього сенсу іронічного висловлювання необхідна наявність контексту, який є його основним семантичним тлом. У низці творів О. Кониського іронія служить засобом увиразнення певних рис характеру й поведінки персонажа і виражається за допомогою епітетів, порівнянь, метафор. Рідше вона стає сюжетотвірним чинником, як в оповіданні «І ми — люде!» Предмет дослідження — іронія як двопланове висловлювання, для розуміння прихованого змісту якого першорядного значення набуває контекст. Об'єкт літературознавчого аналізу — мала проза О. Кониського, що досі не розглядалась у цьому аспекті, власне, цим і зумовлена новизна дослідження. Мета статті полягає у з'ясуванні місця та ролі іронії в малій прозі письменника. Окреслена мета передбачає вирішення таких завдань: простежити появу іронії в малій прозі письменника; виявити залежність форми іронічного висловлювання від авторської позиції, його ставлення до дійсності; з'ясувати вплив авторського іронічного підходу на формозмістові риси твору. У результаті проведеного аналізу шляхом залучення підходів біографічного, історико-літературного, емпіричного методів дослідження вдалося з'ясувати: попри те, що іронія не є домінантною рисою світогляду О. Кониського, у його малій прозі виокремлюються твори, у яких наявна текстуальна іронія, що близька до метафори.

Ключові слова: іронія; іроніст; «фонова постать»; протагоніст; резонер; оповідання; дешифрування.

З початку 1990-х років діяльність Олександра Кониського (1836–1900) знову стала об'єктом зацікавлень українських літературознавців, які демонструють неупереджений підхід до оцінювання його видавничої, громадської та літературної діяльності. Ідеться про дослідження, присвячені ідейно-естетичним пошукам письменника (Ожоган, 1990; Скоробогатько, 1996; Камишова 2008), розвідки, що акцентують окремі проблемно-тематичні і жанрові аспекти його творчості (Бойко, 2011; 2015; Матвеева 2017), еволюції ідейних переконань і впливу Кониського на формування культурно-інтелектуальних осередків у Наддніпрянській і Наддністрянській Україні (Хропко, 2000; Бурлака, 2011; Бойко, 2019). Незважаючи на це, мала проза О. Кониського досі не розглядалась в аспекті функціонування іронії як віддзеркалення авторського світовідчуження, що, власне, й визначає новизну пропонованого дослідження.

У сучасному літературознавстві іронія розглядається як естетична категорія, характерна риса якої полягає у відсутності настанови розсмішити реципієнта; мова насамперед про

авторське ставлення до дійсності. А втім за іронією закріпилась і роль стилістичної фігури (тропу), в основі якої лежить інакомовлення і яка розкриває потенціал авторського стилю. Міждисциплінарний характер іронії зумовлює її перебування у фокусі рефлексій широкого кола мислителів і дослідників; тільки в останнє століття їй присвячено сотні фундаментальних досліджень — від Г. В. Ф. Гегеля, Ф. Шлегеля до Ц. Тодорова, Ю. Кристевої, Р. Рорті та ін. Не вдаючись до докладного реферування тих чи тих філософських трактатів і теоретичних розвідок, звернемося до окремих літературознавчих та лінгвістичних студій (Лосев, 1965; Пігулевський, 2002; Походня, 1989; Пропп, 1999; Семків, 2004; Струць, 1998 та ін.), що допоможуть розкрити суть іронічного в прозовому доробку письменника.

Природа іронічного, на переконання В. Проппа, полягає в тому, що «...при іронії словами виражається одне поняття, а розуміється під ним інше, протилежне. <...> Цим іронія алегорично розкриває недоліки того, про кого (або про що) йдеться» (1999, с. 78). Своєрідність іронії як естетичної

модифікації з характерним іносказанням задля приховання істини свого часу акцентував О. Лосєв: «...я, говорячи “так”, не приховую свого “ні”, а саме висловлюю, виказую його. Моє “ні” не залишається самостійним фактом, воно залежить від висловленого “так”, потребує його, утверджує себе в ньому і без нього не має жодного значення» (1965, с. 327). Як форма інакомовлення вона заперечує зображуване, підсвічує його примарну важливість і загострює його драматичну непотрібність. Зазвичай у художньому творі іронія може виконувати кілька функцій: характерологічну, композиційну, художню й стилістичну. Залежно від семантико-стилістичних способів творення О. Потебня виокремлював три її типи: інакомовлення, метафоричну й стилістичну іронію. У сучасному літературознавстві її класифікують і залежно від спрямування, тож вона буває інтровертна (самоіронія), екстравертна або гармонійна (бімодальна). Не менш цікавим і переконливим видається реєстр метавербальних складників іронії, запропонований Д. Мюкке, який тільки підсилює іронічність висловлювання: погляд, вираз обличчя, жести, поклони, паузу, різні реєстри емоційності, вдаване покашлювання тощо (1969, с. 367).

Виходячи з того, що питання іронії досліджують і лінгвісти, актуальною для нас є концепція С. Походні, яка ввела в науковий обіг ключове поняття «іронічний смисл», що зумовлений «інтенцією автора виразити своє ставлення до дійсності непрямим, опосередкованим шляхом...» (1989, с. 60), виокремила два типи іронії: ситуативну й асоціативну, що різняться між собою місцем в ідейно-образній структурі твору. Конкретніше під першим типом іронії мається на увазі контраст між прямим (словниковим) і ситуативним контекстом слова чи словосполучення; під другим — «прихований, тонкий тип іронії; реалізація переносних значень у цьому випадку відбувається поступово, нові значення з'являються градуально...» (1989, с. 97).

Успереч поширеному уявленню про реалістичну прозу, поетика якої закросна радше під риторичну іронію, зразки малої прози Кониського, проаналізовані в парадигмі іронічного світосприйняття, розкривають творчий потенціал письменника, що прагнув за допомогою «сократівської мови» відтворити сучасну йому соціальну й суспільну дійсність. На це слушно звернув увагу один із перших дослідників прози Кониського, зазначивши, що в його творах «дуже мало елементу справді веселого. Се сатири, прикрашені нецирим гумором, — на дуже поважнім тлі» (Авдикович, 1908, с. 16). Мова тут не стільки про сатиру чи гумор як такі, а радше про іронію, функціональна перехідність якої дає змогу розглядати її як один із засобів комічного, у ній завдяки поєднанню комічного зображуваного із драматичністю дійсності читачу відкривається простір для глибших рефлексій.

Аналізуючи суть іронічного, Р. Струць слушно акцентував, що «людський дух перебуває у конфронтації з життєвими парадоксами, які не дістають розв'язання; саме тут іронічна відстань, розуміння засадничої непевності людського життя і знання стають альтернативою, що дозволяє людині жити зі свідомістю парадоксальності буттєвих проблем» (1998, с. 41). Як засвідчує раннє оповідання «Панська воля» (1862), Кониський перебував у пошуку стилістичних засобів, які якнайповніше передавали б авторське ставлення до дійсності. У названому оповіданні вже зустрічаються поодинокі вкраплення гіркої іронії, а заголовок налаштовує реципієнта на відповідне сприйняття тексту, імпліцитний зміст якого розкривається у сповненій трагізму сповіді сліпого старця: «І я був чоловік, як усі люде, та панська воля на все» (1990, с. 29). «Панська воля» тут не тільки постає як образ всевладності пана над його кріпаками, а й набуває додаткового значення: обидва пани скористались безграмотністю кріпака, знищили його родину, а самого довели до старцювання. З огляду на цензуру й постійні переслідування письменника іронія була одним із небагатьох художніх засобів суб'єктивно-оцінної модальності, за допомогою якої йому вдавалося послідовно вибудовувати антикріпацький та антицарський дискурс. Окрім того, жанр оповідання з його динамічністю в змалюванні сучасних подій та однолінійністю сюжету сприяв сконцентрованості смислового навантаження задля реалізації авторського задуму.

Репрезентативний зразок використання потенціалу іронії як філософсько-світоглядної категорії — оповідання Кониського «І ми — люде!», характерна риса якого — наскрізна іронія. Основним джерелом інформації та маркування тексту іронічною тональністю є сам гетеродієгетичний наратор, непоіменований у тексті. Назва твору дешифрується, виходячи з діалогу оповідача з Опанасом, за прихованим змістом і знаком оклику в кінці насправді мається на увазі «і ми — невольники!»: «хто ми такі і що ми? <...> Люде, скажеш ти. Якби то так, а то, дивись лишень, чи люде ми? Люде звались у нас з того часу, як знесено кріпацтво; за кріпацтва, правда, були “пани” і “люде”, а тепер ми стали “обивателі”» (1990, с. 76).

В українському літературознавстві цей твір вважається сатирою, вістря якої спрямоване проти переляканих лібералів-різничинців. На переконання П. Хропка, тут «...постають образи полохливих обивателів, котрі намагаються всюди довести свою благонадійність. <...> Тільки мріють про своє і то нищечком, аби ніхто їх не почув» (2000, с. 61). Проте важко погодитись із таким твердженням, і ось чому: за здавалось би простою фавулою — найпримітивніший побут двох учорашніх ймовірно громадських активістів, що відбули сибірське заслання і тепер «спасають душі» за накинутим їм принципом «їж борщ із грибами, держи язик за зубами» (2000, с. 74),

насправді ж можна відчитати другий план — намагання письменника показати глибину абсурдності царської наглядно-каральної системи, на тлі якої ще драматичнішим бачиться крах шляхетних сподівань персонажів твору.

Прозаїк структурував оповідання так, що мовчання і вимушена бездіяльність оповідача та Опанаса провокують сприйняття їх як диваків, ба більше — байбаків, які тільки й насолоджуються життям. І тільки в контексті розкривається драма їхнього існування, задля чого прозаїк зацентрував традиційну для його ідеологічної прози психофізичну атмосферу «спостереження за власним повільним вмиранням».

Вдавано-позитивне «звітування» про задоволення від буденності завдяки гіпертрофованим формам від початку іронічно забарвлене. Бездіяльність і мовчання як невід’ємна частина жевріння героїв стали для Кониського підставою іронізувати насамперед над владними методами упокоєння активних громадян, бо між персонажами панує цілковите порозуміння, їхні діалоги — своєрідна гра, вони усвідомлюють драматизм становища: «і мріємо собі, гадаємо мовчки, сміливо гадаємо! Се не заказано!» (1990, с. 74). Протагоніст нібито з великою радістю сприймає умови свого існування, де нібито ніщо не заважає займатися «спасінням душ», проте опис подробиць щодення, як і зіткнення з владою, почергово зумовлюють то запитальну, то окличну модуляцію у фразі, яку він часто повторює, — «Хіба ж це не життя». Обмежений простір існування персонажів доводить, що «спасіння душ» — по суті ув’язнення. Навіть церква не може стати місцем порятунку їхніх «душ», бо долучення до словоспіву «Искупил ни еси от клятви законниа» обернулось ледь не скандалом, і «уповноважені наглядачі» сприйняли його по-своєму підозріло. Тож словосполучення «і ми — люде», «спасіння душ», як і «хіба ж це не життя», мають виразно іронічну тональність, їхній справжній сенс впливає з контексту.

Подальший аналіз іронії на текстовому рівні засвідчує наявність і складніших її форм, реалізованих в іронічних ситуаціях, цитуваннях та системі образів. Змальовуючи втручання влади у життя героїв в оповіданні «І ми — люде!», яке має всеосяжний характер, автор таким чином вибудував антицарський й антиколоніальний підтекст. У широкому розумінні влада постає в кількох образах: з одного боку, це щось абстрактне, далеке, але жорстоке й репресивне, з іншого — вона має чимало «помічників», починаючи з квартального, лікаря Мукосія і закінчуючи поліцмейстером. Судячи з діалогів, прозорих натяків баби Оришки, її погроз і навіть грубого втручання в особисте життя персонажів, виконує вона не тільки хатню роботу. Тож доля «негероїв» (Хропко, 2000, с. 61) цього оповідання залежить від примх кожного із не- та офіційних наглядачів, з якими їм доводиться вибудовувати хитру

комунікаційну парадигму, яка б їх не компрометувала. Доволі показові в цьому плані діалоги наратора із квартальним, який радить не «грішити» проти влади й на будь-які теми говорити тільки з ним або мовчати. Реакцію оповідача на тотальне втручання влади в життя остаточно знеособленого і безправного «обивателя» ілюструє контекстуальна іронічна фраза та ще й з окличною інтонацією: «Та й дурні ж ми з тобою! Як таки так: четвертий рік живемо в Києві і не догадалися самі, щоб закликати квартального та з ним розмовляти!» (1990, с. 77).

Задля глибшого розуміння відносин «обивателя» з владою Кониський розширив текстову іронію, вдався до її асоціативного підвиду у формі розгорнутого цитування з богослужбових книг, перекодовуючи закладений у них сенс. Так, один із діалогів з квартальним протагоніст підкреслює фразою «Слава тобі, показавшему нам світ!» Традиційно ці слова виголошує священник під час літургії в момент відкриття царських воріт, і вони є свідченням вияву найвищого релігійного чуття вірян. Тут з усією очевидністю постає невідповідність високого стилю цитованого в контексті елементарно-побутової ситуації. Аналогічний стильовий дисонанс розгортається в епізоді довгоочікуваної появи квартального, що супроводжується першим рядком із молитви «Ось, Жених гряде опівночі», яка зазвичай звучить у перші три дні Страсного тижня. Прочитавши її, прозаїк створив іронічний підтекст, коли довге чекання квартального ніби прирівнюється до страсних страждань. Варто підкреслити й те, що це тиждень, за Іоаном Златоустом, коли «Бог примирив небесне і земне», тобто є часом для див, а благословення, тобто винагорода від Бога, буде тільки тому, хто гідно витримає суджені страждання. Тож «обивателі» теж отримують свою «винагороду», вдаючи фізично й вербально моральне та психофізичне полегшення. Ця та інші іронічні сцени, коли поєднання побутової ситуації з цитуванням із богослужбових книг, розхитують серйозність ставлення автора до влади й тільки увиразнюють контекст авторської іронії та її антитетичний потенціал. Іншими словами, тут ідеться про «ефект невинуватого сподівання». (І. Арнольд).

У сценах дискусій протагоніста з Опанасом на відособлені теми письменник «пропонує фальшиве нормативне висловлювання саме з наміром, щоб аудиторія дешифрувала його “потамний”, справжній зміст» (Семків, 2004, с. 49). А щоб у читача не склалося враження, що герої не зовсім при здоровому глузді, прозаїк щоразу залишав натяки-маркери. Як приклад можна навести суперечку друзів про спробу японського імператора дати своїм співвітчизникам більше свободи: «Куди йому, плюгавому! — всміхнувся я. — Хіба з ними... Невігласок отой мікадо... бач, констит...» (1990, с. 74). Тут, як і в низці інших сцен, страх висловити свої справжні думки

Кониський проілюстрував обірваними словами і реченнями.

В атмосфері суспільної задухи для інтелігентної людини чи не єдиним виходом могли б стати творчість чи інтелектуально-культурне життя, однак «обивателі» змушені задовольнятися тільки тим, що дозволено цензурою, бо «нічого споксливого тут не вичитаєш» (1990, с. 74). Влада залишає за собою право не тільки інформування, щоб «обивателю» «ум не зайшов за розум», а й впливає на доступність естетичних задовольень (як-от випадок у театрі). Фальшива гра акторів, хаотичні рухи, недоречність костюмів викликали природну реакцію Опанаса як пересічного глядача-українця: «Чорт батька знає, що таке!.. Одно розпуство!.. От коли б нашу “Наталку Полтавку”» (1990, с. 80). Однак «обивателі» відразу ж збагнули, що й тут вони обмежені у своїх бажаннях і думках, бо нізвідки перед ними постав кварталний. Що ж до опери, то ідеться про «Гугеноти» Дж. Майєрбера, яка 1843 р. вперше в Російській імперії була поставлена на сцені Одеського театру.

В оповіданні «І ми — люде!» текстуальна іронія простежується і в більших фрагментах тексту, наприклад абзацах. Письменник свідомо підбрав банальний об'єкт розмови (як-от про картоплю чи про начальство), однак ілюструє, як висновки співрозмовників щоразу набувають антицарського спрямування, вони містять осуд соціального тиску й почасти звучать іронічно-парадоксально: «По душі... начальство... Як же без начальства? Хто ж би тоді піклувався про нас? Хто ж би гадав за нас? Начальство... Ми б погибли без начальства: розжирили б, розтовстили б, знічев'я б і бога забули... Самі здорові, знаєте, що коли б не було начальства, кому б ми платили податі і податі? <...> Зовсім би скаменіли, перевернулись у звірів... От що б вийшло без начальства» (1990, с. 78).

С. Походня, проаналізувавши природу іронії, серед іншого відводить її текстуальному різновиду і роль характеротворення, коли іронія стає «дієвим засобом створення образів творів, висловлення авторської характеристики персонажів. <...> Роль її у створенні цілісної системи набагато вища, ніж роль ситуативної іронії» (1989, с. 97). В оповіданні «І ми — люде!» самопрезентація оповідача мінімізована; він визнає свій постійний стан страху і шкодує, що не настільки сміливий, як Опанас. Удавана наївність, простакуватість оповідача як маска в більшості епізодів ілюструє радше абсурдність, а не комізм ситуації. Легковірним оповідач видається тільки на перший погляд, адже постійні рефлексії, як і сумніви, наприклад під час укладання не зовсім чесної угоди на купівлю дому, засвідчують критичність мислення, високу моральність і людяність. Роль резонера в оповіданні «І ми — люде!» автор відводить Опанасу, що, долаючи страх знову опинитися на засланні, усе ж таки протестує проти цілковитої ізоляції та нав'язування контролюваного

владою способу життя. А втім над його дуже малопомітною сміливістю протагоніст теж іронізує, ніби нівелюючи її зниженим регістром темчастих суперечок Опанаса з бабою Оришкою.

Вельми іронічно, як бачимо вже з прізвища, автор підійшов до образо- і характеротворення представників влади, наприклад лікаря Мукосія, акцентуючи, що він «вчений» і добре вчений; <...> в своїх рецептах він завжди випише що-небудь таке реальне, що в аптеку за те “реальне” не менше треба нести як два карбованці» (1990, с. 84). Поступово образ Мукосія обростає новими деталями та подробицями щодо його моральних якостей і життєвої філософії, ставлення до політики й начальства, особливостями родинних взаємин, крутітьськими фінансовими обладками. Оповідач іронічно акцентує Мукосієву «відданість» клятві Гіппократа, бо навіть у «велику пошесть він і сам занедужає з одного жалю про людей», не допомагає бідним, а «прямо скаже: “Я не спеціаліст...”» (1990, с. 86). Тож людина без будь-яких моральних якостей і життєвих принципів стає для оповідача та Опанаса «провідником у люди».

Сцени «введення» оповідача та Опанаса в люди за посередництвом сумнівного і як людини, і як лікаря Мукосія, як і опредмечення їхнього життя шляхом купівлі нерухомості, підпорядковані одній меті — продемонструвати, як місцева влада через посередників вдається до спрощення завдання нагляду за небезпечними «обивателями».

Зіткнення персонажів оповідання з владою на сюжетному рівні фіналізується перемогою останньої. Відчуття краху надії, усвідомлення власного безсилля і конформізм засвідчують роздуми оповідача про «поховання» живцем: «Тяжко ховати батька і неньку, ще тяжче спускати в могилу діток або подружжя, а чи відає хто, як тяжко ховати самого себе, самому лягати живцем у труну і чути, як справляють над тобою похорони. <...> Положити в неї не тіло своє, а минувшину свою; ховати не тіло своє, а дух свій, свої гадки, свій символ, свого бога!..» (1990, с. 89).

Аналогічними є рефлексії й Опанаса, що готовий справити тризну по їхньому спільному минулому. Сцена торжества влади над персонажами позбавлена іронізування, навпаки, сповнена глибокого драматизму. Захмелілому оповідачу хоч і ввижаються картини прекрасного майбутнього: «Передо мною стояла гарна, світла будучина: от я адвокат, от професор, <...> от я сила! Велика сила! Усіх я непокірних давлю, усі мені в землю кланяються, вітають мене, поважають... Гарно!», — однак сумління, внутрішній голос проказує гріховність такого кроку: «єгда ж беззаконний Иуда сребролюбием недругов омрачается» (1990, с. 98). Як відомо, срібллюбство належить до одного із семи смертних гріхів, тут Кониський знову ж таки процитував богослужбові книги, а саме тропаря, який читають у Великий Четвер і який викриває зрадницький вчинок Юди

Іскаріота. Асоціативний ряд є надто прозорий і вже без іронічної двоплановості.

В оповіданнях «Суддя Гарбуз», «Народна педагогія» об'єктом іронії постає ліберальне панство, що на словах є ревним захисником селянства, а насправді, як-от суддя Гарбуз, нещадно експлуатує; з гіркою іронією селяни зауважують, що у нього «закон і косить, і жне, і молотить» (1990, с. 51). У цих творах спостерігається поєднання іронії із сатирою, більш очевидними стають авторська критичність і неприйняття такого стану речей, адже селянство з великою недовірою почало ставитись до нових «панів», зрештою знецінювалась багаторічна діяльність «хлопоманів».

Для інтелігенції на кшталт Шумкова (про його малоросійство свідчить змінене прізвище) простіше повернутися до звичного життя, просторікувати про любов до народу або ж ганьбити його, ніж запропонувати реальну допомогу. У творі відсутні картини соціального життя селянства, натомість для більшого емоційного ефекту письменник змалював ігри дітей, що копіюють доросле життя — відносини між владою і селянином. Прозаїк зацентрував колоніальну політику імперії: «третє століття розвивають в народі деморалізацію, почуття повної зневаги до чоловіка, всі ті чувства, котрі існують у невольників і котрими держиться неволя» (1990, с. 154).

О. Кониський не ідеалізував селянство, на відміну, скажімо, від колег-«основ'ян» чи пізніших сучасників, навіть більше — щоразу наголошував на деморалізації селянства, небажанні подбати хоча б про елементарну освіту своїх дітей; вістря його іронії було спрямоване проти відсталості, упертої забобонності, лицемірства, постійного прагнення легкої наживи. Так, в оповіданні «Бабуся Харитина» (1877) з легкою іронією він змалював образ наївної бабусі, що спокусилась можливістю швидкої наживи і, нічого не тямлячи, скупила різні акції. У вдаваному наївному тоні прозаїк порушив серйозну проблему моральності сільських попів і їх фарисейського служіння Богові («Попові груші», 1886).

У прозовому доробку Кониського виокремлюється й трагічна іронія, або ж іронія долі, суть якої полягає «у протиставленні людини (з усіма притаманними їй бажаннями, задумами, планами) і темних доленосних сил, долі, закони якої нищать її, лишаючись для неї незбагненими. Класичний трагічний герой — це той, що до останнього опирається цим силам і зберігає свою людську гідність» (Струць, 1998, с. 41). Дисгармонію між особистими уявленнями про щасливе життя і жорстокою реальністю Кониський змалював у низці оповідань, зокрема «Панська воля», «Наймичка», «Дмитро Книш», «Хоча б була постаті дожала», «Плахта» та ін. Стеха, героїня оповідання «Наймичка», переживши чимало поневірянь, зрештою опиняється в межовій ситуації, коли єдине полегшення — холодні води Дніпра. Однак вона згадує про голодного чоловіка і сина,

напружений внутрішній діалог засвідчує, що навіть у такій ситуації вона не готова до морального переступу, аби нагодувати їх, залишається тільки продати останню стару й мокру хустину. Зовсім несподівана і трагічна розв'язка цього твору: випадковий п'яниця вбиває Стеху, знімає хустину, аби купити випивку, а в бараку помирають її чоловік і син. Гірка іронія долі — родина знову «об'єдналась», але вже на столах анатомічного театру.

Зазвичай змалювання багатьох суспільних негараздів крізь призму іронії зумовлене своєрідним намаганням автора відмежуватися від цієї дійсності, однак для Кониського це радше спроба привернення уваги, але таким чином, щоб уникнути негативного цензурного вердикту. Його критично-іронічний погляд на суспільні негаразди варто оцінювати як культурний опір, що був продиктований антигуманною і репресивною суттю царизму. Йдеться про ситуації, коли автор шляхом створення двопланового іронічного висловлювання намагається протиставити себе, свої переконання реальному стану речей, продемонструвати абсурдність владних заборон проти українських різночинців, застерегти читачів від необдуманого типу поведінки. Р. Семків, аналізуючи іронію, звернув увагу, що «протистояння державної та різноманітних громадянських ідеологій мислиться як неперехідне, ця іронічність в літературі, як один із способів виявлення опору владі, не лише виводить на передній план іронію як одну з найбільш використовуваних риторичних фігур, але й перетворюється на більш загальний чинник — передумову, наперед покладений принцип написання художнього тексту» (2004, с. 47).

В іронії завдяки її характерологічній особливості приховане повідомлення містить набагато більше нюансів, ніж демонструє зовнішня форма. Проаналізовані твори малої прози О. Кониського засвідчують, що в них переважає асоціативна іронія. З одного боку, вона віддзеркаляє авторську суб'єктивно-оцінну позицію, впливає на ідейно-проблемний аспект твору та виступає сюжетотвірним чинником, як-от в оповіданні «І ми — люде!» За допомогою іронічного висловлювання, зокрема із залученням цитувань з богослужбових книг, у згаданому творі формально вдалось приховати справжню модальність авторського погляду. З іншого боку, письменник послуговується іронією як стилістичною фігурою (слова, словосполучення), яка теж дешифрується в контексті та засвідчує його спроби розширення ідіостильової системи.

Покликання

- Авдикович, О. (1908). *Огляд літературної діяльності Олександра Кониського*. Перемишль.
- Бойко, Н. (2011). «Таких діячів надто потрібно на світланні національного життя» (Літературна спадщина Олександра Кониського). *Слово і Час*, 11, 71–80.
- Бойко, Н. (2015). Проза другої половини XIX ст. крізь призму національну. *Слово і Час*, 1, 72–83.

- Бойко, Н. (2019). О. Барвінський та О. Кониський: до історії співпраці. *Слово і Час*, 6, 85–94. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2019.06.85-94>.
- Бурлака, Г. (2011). Роль О. Кониського у переїзді М. Грушевського до Львова. *Слово і Час*, 1, 80–83.
- Камишова, Т. (2008). *Етико-естетичний ідеал у творах О. Кониського* (Автореферат дисертації кандидата філологічних наук, Київ).
- Кониський, О. (1990). *Оповідання. Повість. Поетичні твори*. Київ: Наукова думка.
- Лосев, А., Шестаков В. (1965). *История эстетических категорий*. Москва: Искусство.
- Матвеева, Т. (2017) *Романний дискурс української літератури другої половини XIX століття як метатекст: модель світу, жанрові трансформації* (Автореферат дисертації доктора філологічних наук, Харків).
- Ожоган, Л. (1990). *Проза Александра Конисского в контексте идейно-художественных исканий украинской литературы второй половины XIX столетия* (Автореферат дисертації кандидата філологічних наук, Киев).
- Пигулевский, В. (2002). *Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму*. Ростов-на-Дону: Фолиант.
- Потебня, О. (1985). *Эстетика и поэтика слова*. Київ: Мистецтво.
- Походня, С. (1989). *Языковые виды и средства реализации иронии*. Київ: Наукова думка.
- Пропп, В. (1999). *Проблемы комизма и смеха*. Москва: Лабиринт.
- Семків, Р. (2004). *Іронічна структура: типи іронії в художній літературі*. Київ: ВД «КМ Академія».
- Скоробогатько, Н. (1996). *Олександр Кониський на тлі своєї доби (Життя. Діяльність. Творчість)* (Автореферат дисертації кандидата філологічних наук, Київ).
- Струць, Р. (1998). Різновиди іронії. *Наукові записки НУКМА. Т. 4. Філологія*. Київ.
- Хропко, П. (2000). Речник національної ідеї. *Дивослово*, 8, 59–61.
- Glicksberg, Ch. (1969). *The ironic vision in modern literature*. The Hague: Nijhoff. <https://doi.org/10.1007/978-94-015-0977-0>.
- Muecke, D. (1969). *The Compass of Irony*. London.
- Boiko, N. (2019). O. Barvynskiy ta O. Konyskyi: do istorii spivpratsi [O. Barvynskiy and O. Konyskyi: on History of Cooperation]. *Slovo i Chas*, 6, 85–94. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2019.06.85-94>.
- Burlaka, H. (2011). Rol O. Konyskoho u pereizdi M. Hrushevskoho do Lvova [Oleksandr Konysky's role in Mykhaylo Hrushevsky's leaving for Lviv]. *Slovo i Chas*, 11, 80–83.
- Glicksberg, Ch. (1969). *The ironic vision in modern literature*. The Hague: Nijhoff. <https://doi.org/10.1007/978-94-015-0977-0>.
- Kamyshova, T. (2008). *Etyko-estetychnyi ideal u tvorakh O. Konyskoho* [Ethical-aesthetic ideal in the works of O. Koniskiy]. (PhD thesis, Kyiv).
- Khropko, P. (2000). Rechnyk natsionalnoi idei [Spokesman for the national idea]. *Dyvoslovo*, 8, 59–61.
- Konyskyi, O. (1990). *Opovidannia. Povist. Poetychni tvory* [Stories. Novel. Poetry]. Kyiv: Naukova dumka.
- Losev, A. (1966). Ironiya antichnaya i romanticheskaya [The irony is antique and romantic]. In: *Estetika i iskusstvo: iz istorii domarksistskoy esteticheskoy misli* [Aesthetics and Art: From the History of Pre-Marxist Aesthetic Thought]. Moscow: Nauka.
- Matveieva, T. (2017). *Romanniy dyskurs ukrainskoi literatury druhoi polovyny XIX stolittia yak metatekst: model svitu, zhanrovi transformatsii* [Novel discourse of Ukrainian literature of the second half of the XIX century as a metatext: model of the world, genre transformations]. (PhD thesis, Kharkiv).
- Muecke, D. (1969). *The Compass of Irony*. London.
- Ozhogan, L. (1990). *Proza Aleksandra Konisskogo v kontekste idejno-hudozhestvennykh iskanij ukrainskoy literatury vtoroy polovyny XIX stoletiya* [Prose of Alexander Konissky in the context of ideological and artistic searches of Ukrainian literature of the second half of the 19th century]. (PhD thesis, Kiev)].
- Pigulevskiy, V. (2002). *Ironiya i vyimysel: ot romantizma k postmodernizmu* [Irony and Fiction: From Romanticism to Post-modernism]. Rostov-na-Donu: Foliant.
- Pohodnya, S. (1989). *Yazykovyye vidy i sredstva realizatsii ironii* [Language types and means of implementing irony]. Kiev: Naukova dumka.
- Potebnia, O. (1985). *Estetyka i poetyka slova* [Aesthetics and poetics of the word]. Kyiv: Mystetctvo.
- Propp, V. (1999). *Problemy komizma i smeha* [Problems of comic and laughter]. Moscow: Labirint.
- Semkiv, R. (2004). *Ironicna struktura: typy ironii v khudozhnii literaturi* [Ironic structure: types of irony in fiction]. Kyiv: VD "KM Akademiia".
- Skorobohatko, N. (1996). *Oleksandr Konyskyi na tli svoiei doby (Zhyttia. Diialnist. Tvorchist)* [Olexander Koniskiy against the background of his time (Life. Dialist. Creativity)]. (PhD thesis, Kyiv)].
- Struts, R. (1998). Rізnovydy ironii [Varieties of irony]. *Naukovi zapysky* [NUKMA NaUKMA Researh Papers]. T. 4.

References (translated and transliterated)

- Avdykovych, O. (1908). *Ohliad literaturnoi diialnosti Oleksandra Konyskoho* [Review of the literary activity of Olexander Konysky]. Peremyshl.
- Boiko, N. (2011). "Takykh diiachiv nadto potribno na svitanni natsionalnoho zhyttia" (Literaturna spadshchyna Oleksandra Konyskoho) ["Such figures are of utmost importance, especially at the dawning of the life of a nation..."] (The literary heritage of Oleksandr Konysky)]. *Slovo i Chas*, 11, 71–80.
- Boiko, N. (2015). Proza druhoi polovyny XIX st. kriz pryzmu natsionalnu [Fiction writing of the second half of the 19th century and the national identity]. *Slovo i Chas*, 1, 72–83.

THE IRONY AS A SENSE OF REALITY (ON THE EXAMPLE OF THE SHORT STORIES OF O. KONYSKYI)

Nadiia Boiko

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine

The article deals with the analysis of the short stories by O. Konyskyi from the point of view of irony functioning in them. S. Kierkegaard compared irony to divine madness, which, like Tamerlane, did not leave a stone unturned, because "in the irony, negativity takes precedence over positivity, freedom over necessity". In the modern literary criticism, irony is seen, on the one hand, as an aesthetic category, the characteristic feature of which is the lack of care to make the reader laugh; it is primarily a matter of marking of the author's perception of reality ("Ironic meaning" by S. Pokhodnia). On the other hand — irony is viewed as a stylistic figure, which is based on allegory and which testifies to the potential of the individual authorial style. However, in both cases, to understand the true meaning of an ironic statement, it is necessary to have a context, which is its main semantic background. In a number of works by O. Konyskyi, irony serves as a means to express certain traits of character and behaviour of the character and is exemplified through epithets and comparisons. Less often, it becomes a means to construct the

text and a plot-forming factor, as is in the story “And we are people!” The subject of the study is irony as a complex (two-tier) message, the purpose to understand the hidden content of which requires context. The object of the literary analysis is comprised of the short stories by O. Konyskyi, that have not yet been considered from this point of view. The latter fact informs the novelty of the study. The purpose of the article is to clarify the place and the role of irony in the bulk of short stories by this writer. The outlined goal determines reaching the following objectives: to trace the dynamics of the appearance of different types of irony in the short stories by O. Konyskyi; to identify the dependence of the frequency and the form the ironic expression; to find out the influence of the author’s ironic approach on the form the work. As a result of the analysis by means of the approaches of biographical, historical-literary and empirical research methods, it was possible to find out: despite the fact that irony is not a dominant feature of O. Konyskyi’s worldview, in his short stories works with textual irony stand out.

Keywords: irony; ironist; “background figure”; protagonist; reasoner; image; deciphering.

Стаття надійшла до редколегії 08.11.2020